

UDK 026:271 + 027.1(497.12)»11/14«

SREDNJEVEŠKE KNJIŽNICE V SLOVENIJI*

Melitta Pivec-Stelè

Za naš kratki pregled najstarejših knjižnic v Sloveniji smo določili kot časovno mejo 1500, ki tudi za naše ozemlje — kot za Srednjo Evropo sploh — pomeni konec srednjega veka. Kot prostorsko mejo pa smo izbrali — čeprav se ozemlje ne sklada povsem z jezikovnim področjem — meje republike Slovenije, s katere ustanovitvijo se je leta 1945 uresničila zahteva po zedinjeni Sloveniji, postavljena v revolucijskem letu 1848. V stoletjih, ki nas zanimajo, je bilo to področje znano pod imeni starih avstrijskih kronovin Kranjske, Koroške, Štajerske, Primorja in Istre.

V tem prostoru sta nastala dva tipa srednjeveške knjižnice evropskega kulturnega kroga: *samostanske* in *grajske knjižnice*.

Kar se tiče *samostanskih knjižnic*, moramo takoj v začetku omeniti, da obstoji doslej o njih le malo del. Imamo precej manjših študij o nekrologih, katalogih opatov itd., imamo tudi monografije o več samostanih, ki obravnavajo njihovo cerkveno in gospodarsko zgodovino,¹ zgodovine njihovih knjižnic pa se ponavadi samo bežno dotikajo; ta je, če že ne »terra incognita«, vsaj »terra inexplorata«. O rokopisih in inkunabulah Slovenije imamo dve temeljni deli, vendar pa eno samo študijo, ki obravnava celotno knjižnico nekega samostana.² Zato ne vemo nič določnega o knjižničnih katalogih teh zgodnjih stoletij. Nekaj obstoječih samostanskih kronik sodi v dosti kasnejša stoletja.³ V novjšem času sta bila objavljena dva statistična pregleda knjižnic v Sloveniji, ki zajemata tudi še obstoječe stare knjižnice.⁴ Za večino samostanskih knjižnic pa je gradivo samo v inventarjih, ki so bili sestavljeni proti koncu obstoja samostanov,⁵ in v publikacijah, ki se na to nanašajo. Bolje so bili obravnavani samostanski arhivi. Pri tem vsekakor ne smemo pozabiti, da se je včasih arhivski in knjižnični fundus tudi pomešal.

Redovi, ki so se naselili v Sloveniji, so bili benediktinci, kartuzijanci, cistercijani, dominikanci, minoriti, frančiškani, klarise in avguštinci. Vsem je bilo skupno načelo, ki ga je okrog leta 1170 izoblikoval Gott-

* Članek je bil najprej objavljen v nemščini v zborniku *Orbis mediaevalis. Festgabe für Anton Blaschka zum 75. Geburtstag* . . . Weimar, H. Böhlau Nachf. 1970, str. 174—191. V slovenščino prevedla Katarina Bogataj.

fried von Sainte-Barbe-en-Auge: *Clastrum sine armario quasi castrum sine armamentario*,⁶ in zato lahko domnevamo, čeprav so bili začetki knjižnic skromni, da je bilo ustanovitveno leto samostana hkrati tudi leto nastanka knjižnice. Ker so se naši samostani ustanavljali od 12. do 15. stoletja, sodijo njihove knjižnice v srednji ali pozni čas razvoja samostanskih knjižnic.⁷ Turški vpadi, kmečki upori itd. so dostikrat ovirali njihov skladni razvoj; mrtvaški zvon pa je večini zazvonil 12. januarja 1782 z dekretom Jožefa II., ki je odredil razpust vseh samostanov, če se niso ukvarjali s poukom in z bolniško strežbo, in so bili zato državi nekoristni. Zakona z dne 18. januarja 1785 in 4. januarja 1786 pa sta šla še dalj. Istočasno so se izdali predpisi o izdelavi inventarjev celotnega premoženja s knjižnicami vred. Tako konfiscirani rokopisi in knjige so bili določeni za izpopolnitev univerzitetnih in licejskih knjižnic v posameznih kronovinah, potem ko si je dunajska dvorna knjižnica prva izbrala, kar je želela. Tudi za prodajo dvojnic in »nerabnih« knjig so obstajali natančni predpisi.⁸ Temu žalostnemu povodu dolgujemo zapisek knjižničnih katalogov ob koncu obstoja knjižnic.

Ena prvih samostanskih naselbin v Sloveniji je bil *benediktinski samostan v Gornjem gradu* (Monasterium Oberburgense, Oberburg) v južni Štajerski, ki so ga leta 1140 ustanovili plemeniti Dybald Chagere, njegova žena Truta in Peregrin, oglejski patriarh. Ni znano, odkod so prišli prvi menihi, vendar bolj verjetno s severa kot z juga. Na to po vsem videzu kaže tudi dejstvo, da je imel samostan zveze s samostanom Melk (Nižja Avstrija), od koder je dobival knjige. Nova stavba samostana v 13. stoletju je imela tudi svoj knjižnični prostor. Ko pa so samostan leta 1461 vtelesili novo ustanovljeni ljubljanski škofiji, so se menihi uprli in samostan popolnoma izropali: listine, knjige, živež, živina — vse je izginilo. Sicer je leta 1463 prišlo med škofom in opatom do sporazuma, da se vse prinese nazaj; leta 1473 pa je bil samostan dokončno razpuščen. Gornji grad je bil nato večkrat rezidenca ljubljanskih škofov, ki so dali tja prenesti poleg drugih knjižnic tudi nekatere škofovske. Ko so te knjižne zaloge pozneje izročili licejski knjižnici, je ta dobila po takem ovinku in od nekega »lastnika«, Johanesa de Seebacha, 6 rokopisov iz 14. in 15. stoletja iz Gornjega grada in zraven še 80 inkunabul. Veliko pa se je leta 1463 uničilo. Poslopja ne obstajajo nič več.⁹

Najstarejša *kartuzija* v naši deželi je bila *žička* (Vallis S. Johannis, Seitz) v južni Štajerski; ustanovil jo je leta 1164 štajerski mejni grof Otokar I. Prvi menihi so prišli naravnost iz Grande Chartreuse. V žičkem samostanu je v prvi polovici 14. stoletja živel brat Philippe, ki je tu napisal »Marijino življenje« po latinski pesnitvi Hugona von Trimberga »Vita B. Mariae Virginis et Matris Salvatoris«, ki se opira na apokrifne. Tudi več priorjev iz tega časa se je literarno udejevalo. Med papeško shizmo od leta 1391 do 1410 je bil žički samostan središče kartuzijanskega reda rimske obediencie; njegovi priorji so bili istočasno generali reda. V 16. stoletju je Žička kartuzija trpela od turških napadov in turških davkov; v kmečkih uporih leta 1631 in 1635 je bil samostan

oplenjen. Po ukinitvi leta 1782 so ga barbarsko izropali; danes so ohranjene samo še razvaline mogočne cerkve in samostana. Samostansko knjižnico je dobila univerzitetna knjižnica v Gradcu; tam se hrani 44 rokopisov, od teh 35 iz 14. in 15. stoletja in 8 iz 16. stoletja.¹⁰

Že okrog leta 1170 je krški škof Heinrich I. ustanovil drugo kartuzijo *Jurkloster* (Vallis S. Mariae, Gyrio, Gairach), prav tako v južni Štajerski. Zavaljo nezadostnih dohodkov pa se ni razvijala nemoteno. Leta 1209 jo je obnovil vojvoda Leopold VI. (zdaj Vallis S. Mauricii). O njeni knjižnici je malo znanega, čeprav vemo za kulturno življenje in izvirno literarno delo v samostanu. Legenda o sv. Katarini Sienski, ki jo je leta 1401 napisal brat Bernard, ima svojeročne vpise svetničnega prijatelja Stefana Maconija iz Siene, ki je bil takrat generalni prior s sedežem v žičkem samostanu. Znan je še rokopis iz konca 14. ali začetka 15. stoletja in spisi brata Syferidusa Suevusa iz srede 13. stoletja. Kmečki upor leta 1573 je že omajal obstoj samostana; leta 1591 pa je bil razpuščen in njegovo premoženje s knjižnico vred so izročili jezuitskemu kolegiju v Gradcu. Ko je bil leta 1773 jezuitski red razpuščen, je prišla biblioteka v graško univerzitetno knjižnico.¹¹

Kartuzija *Bistra* (Vallis jocunda, Vallis jocosa, Freudenthal) na Notranjskem je bila ustanova koroškega vojvode Bernharda iz leta 1260. Njena prva meniška kolonija je verjetno izvirala iz žičke kartuzije. Njen ugodni notranji in zunanji razvoj je ustrezal izreku: *Carthusia numquam reformata, quia numquam deformata*. Iz knjižničnega inventarja, ki navaja skupaj knjige in rokopise, se dá po vpisih in štampiljkah ugotoviti 13 rokopisov iz 14. in 15. stoletja v licejski knjižnici v Ljubljani. Od teh imajo štirje rokopisi razen miniatur tudi monumentalno usnjeno vezavo. Najrazkošnejši rokopis pa je Avguštinov *De civitate Dei*, ki ga je leta 1347 napisal in iluminiral brat Nicolaus; pri tem je uporabil sočasne francoske, gornjeitalijanske in romanske motive in predloge. Od bistrških inkunabul se jih 58 hrani v licejski knjižnici.¹²

Najmlajšo kartuzijo *Pleterje* (Domus S. Trinitatis, Pletriach) na Dolenjskem je leta 1406 ustanovil grof Herman II. Celjski. Njeni prvi menihi so prišli iz žičke kartuzije. Vse štiri kartuzije v Sloveniji so se združile v skupino »Sclavonia«. To *fraternitas* so leta 1415 sklenili priorji, leta 1431 pa samostani sami. Bili so v živahnih stikih med seboj, tudi z izposajo in zamenjavo svojih knjig. Toda že leta 1595 so Pleterje razpustili; njegova posestva in knjižnico so izročili jezuitskemu kolegiju v Ljubljani, kjer je bila knjižnica uničena v požaru leta 1774. Licejska knjižnica ima en rokopis iz 15. stoletja in rokopis Konrada iz Speyerja iz prve polovice 15. stoletja. Pleterje so leta 1899 obnovili kot kartuzijo in njena nova knjižnica vsebuje staro knjižnico kartuzije v Nancyju; toda ta je tujega porekla.¹³

Na Dolenjskem sta nastala dva pomembna *cistercijanska samostana*; starejšega v *Stični* (Vallis Matris Dolorosae, Sittich) so leta 1136 ustanovili oglejski patriarh Pilgrim in gospodje Višnjegorski. Prva meniška kolonija je prišla iz samostana Reun na štajerskem. Stična se je razvila v enega najbogatejših samostanov, njena knjižnica v eno

največjih. Tretjina vseh rokopisov licejske knjižnice izvira iz Stične. V dveh primerkih obstoječi zelo natančni seznam obsega 12 rokopisov več, kot jih imamo danes; morda so jih prodali kot dvojnice. Danes je ohranjenih 25 rokopisov v 31 zvezkih; izmed teh jih 17 sestavlja posebno skupino glede na čas zapisa in na splošno opremo; o njihovi provenienci priči starih signatur in enotne vezave ni nobenega dvoma. Sodijo v konec 12. stoletja in začetek 13. stoletja; kaže se vpliv matičnega samostana Reuna, ki ga je ustanovil samostan Eberach, medtem ko je bil sam ustanovljen iz Morimonda. Pisava in miniature, ki so sicer v splošnem podobne salzburškim, kažejo deloma samostojen razvoj. Od inkunabul jih je 100 prišlo v licejsko knjižnico.¹⁴

Mlajši cistercijanski samostan *Kostanjevico* (Fons Beatae Mariae, Mariabrunn, Landstrass) je ustanovil leta 1231 koroški vojvoda Bernhard. Njegovi prvi bratje so prišli iz samostana Vetrinja na Koroškem. Ker leži Kostanjevica blizu meje, je bila izpostavljena ogrskim in turškim napadom; vendar je imela njena »Liberey« mnogo dragocenih del. Seznam knjižnice je sumaričen in ne navaja podrobnosti, vendar je prišlo v Ljubljano 7 rokopisov iz 12. in 14. stoletja in 4 inkunabule. Samostan je bil tesno povezan s cistercijanskim samostanom sv. Marije v Zagrebu.¹⁵ Njegovo poslopje, poškodovano v drugi svetovni vojski, zdaj obnavljajo.

Že zgodaj (leta 1230) je nastal *dominikanski samostan* v Ptujju; ustanovila sta ga Eberhard II., nadškof salzburški, in Mehtilda, vdova ptujskega gospoda Friderika I. Njegovi prvi menihi so prišli iz Brež na Koroškem. Čeprav je položaj te naselbine v bližini meje prinašal s seboj nevarnosti, je nastala tu obsežna knjižnica, bogata posebno s pridigarskimi deli, a tudi z deli za samostansko šolo. Leta 1785 so samostan razpustili; seznam njegove knjižnice se hrani v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Univerzitetna knjižnica v Gradcu ima 8 rokopisov iz 13., 14. in 15. stoletja, izmed katerih jih 5 zagotovo izvira iz Ptujja, trije pa verjetno. Stavba je postala vojašnica, nato bolnišnica; danes daje streho študijski knjižnici in muzeju.¹⁶

Novi klošter (Neukloster) v Savinjski dolini je leta 1453 ustanovil Friderik II. Celjski. Leta 1479, so ga izropali Turki, ki so pobrali vse, tudi knjige. Leta 1635 ga je prizadejal kmečki upor in leta 1745 ga je uničil požar. O njegovi knjižnici ni bilo doslej nič objavljenega. Leta 1787 je bil razpuščen.

Od *samostanov dominikank* je najstarejši *Studenice* (Fons gratiarum, Studenitz) v južni Štajerski; ustanovili sta ga leta 1237 Sofija in Rikica Rogaška. Samostan je zabogatel, čeprav je moral prestatiti turške napade, boje med Habsburžani in Celjskimi grofi in kmečki upor. Leta 1782 je bil razpuščen. Njegovo poslopje se je ohranilo; leta 1885 ga je kupil red magdalenk.¹⁸

Velesovo (Vallis S. Mariae, Michelstätten) na Gorenjskem so ustanovili bratje Gerloch, Walter in Weriant, gospodje s Kamna. Prve nune so prišle iz samostana Ziegelhofen na Dunaju. Nune so veliko prepisovale, tako da je njihova knjižnica veljala za najlepšo takoj za Stično. Vzdrževale so tudi šolo za hčere plemiških družin. Samostan si je

pridobil veliko bogastvo, čeprav so ga leta 1472 razdejali Turki. Kmečki upor pa ga ni prizadel, ker se je samostanskim podložnikom razmeroma dobro godilo. Leta 1792 so Velesovo razpustili. Njegovo stavbo so najprej uporabljali kot vojašnico, nato kot vojaško bolnišnico, pozneje pa je postala sedež župnika in raznih uradov. V francoskih vojnah je bilo baje uničenih veliko listin, morda tudi knjig; licejska knjižnica namreč nima nobenih del iz Velesovega in tudi nobenega seznama.¹⁹

Tretji samostan dominikank v *Marenbergu* (danes Radlje) v Dravski dolini sta leta 1251 ustanovila Seifried Marenberški in njegova mati Gisela. Kralj Otakar Přemysl ga je vzel v varstvo; toda samostanskega ustanovitelja so leta 1272 v Pragi usmrtili kot veleizdajavca. Marenberg se je razvil v enega najbogatejših ženskih samostanov v Avstriji; sicer je večkrat trpel od turških vpadov, vendar je leta 1666 dobil novo stavbo. En rokopis iz njegove knjižnice iz 15. stoletja je v univerzitetni knjižnici v Gradcu. Od poslopij se ni ohranilo nič.²⁰

Zelo zgodaj, leta 1230, je nastal *minoritski samostan v Ptuju*, katerega knjižnica se je šele v 16. stoletju znatno povečala. Še danes je *in situ* in je kot zgodovinski spomenik z zakonom zaščiten; srečno je preživela drugo svetovno vojsko, ki je popolnoma razdejala sosednjo cerkev.²¹

Druga naselitev minoritov je sledila leta 1241 v *Celju*, ustanova gospodov Heunburških. Celjski grofje so bili veliki dobrotniki tega samostana, ki je imel tudi šolo. V letih 1540, 1682 in 1782 ga je uničil požar, zabredel je v gospodarske težave in leta 1808 ga je Franc 1. razpustil. Tretji minoritski samostan je nastal v *Mariboru* pred letom 1250. Leta 1784 se je moral preseliti in leta 1818 ga je Franc I. razpustil. O knjižnicah obeh samostanov ni bilo objavljenega ničesar.²²

Najstarejši *frančiškanski samostan* je bil ustanovljen leta 1233 v *Ljubljani*. Njegova obsežna knjižnica v svoji sedanji obliki je sicer nastala v času po letu 1609, letu njegove prve preselitve, vendar segajo njene korenine prav v začetek. Obstoji *in situ*, je kot zgodovinski spomenik po zakonu zaščiten in ima 5 rokopisov iz 15. stoletja in iz začetka 16. stoletja, kakor tudi 100 inkunabul. Njena katalogizacija po modernih načelih je v teku.²³

Ustanovitev frančiškanskega samostana v *Novem mestu* na Dolenjskem je sledila leta 1472. Njegova knjižnica je *in situ* in je kot zgodovinski spomenik po zakonu zaščiten; ima 2 rokopisa iz 15. stoletja in 27 inkunabul.²⁴

Samostan v *Kamniku* (Lithopolis, Stein) na Gorenjskem je nastal leta 1490. Med drugo svetovno vojsko je bila njegova knjižnica poškodovana, vendar je zdaj *in situ*, po zakonu zaščiten kot zgodovinski spomenik; ima 17 inkunabul.²⁵

Manj sreče je imel frančiškanski samostan v *Ormožu* v južni Štajerski, ki ga je leta 1493 ustanovil Jakob Szekely. Potem ko je bil leta 1786 razpuščen, kar se je zgodilo na predlog predstojnika, ki je nameraval s tem rešiti druge samostane, so šli njegovi prebivavci v samostan v *Varaždinu*, kamor so vzeli s seboj tudi del arhiva in knjižnice. Preostalo je prišlo v *Gradec*, veliko pa se je izgubilo.²⁶

Samostan sv. Ane v *Kopru* (Capo d'Istria) v severni Istri, ustanovljen v drugi polovici 15. stoletja, je imel v knjižnici 59 inkunabul, ki pa so jih leta 1945 odnesli in se doslej še niso vrnila v domovino. Knjižnica v 15. stoletju ustanovljenega samostana v *Piranu*, prav tako v severni Istri, je v piranskem župnišču.²⁷

Najstarejši samostan *klaris* je leta 1300 v *Mekinjah* na Gorenjskem priklical v življenje Seifried Gallenberški. Ni znano, od kod so prišle prve sestre. Ko so ga leta 1784 razpustili, je stavba postala sedež sodišča za Kamnik; leta 1903 so jo kupile uršulinke, toda v vmesnem času se je izgubila vsakršna sled o njegovi knjižnici.²⁸

Samostan *klaris* v *Škofji Loki* (Locopolis, Bischoflack) na Gorenjskem je leta 1358 ustanovil župnik Otokar. Samostan, ki je imel ves čas veliko sester, so po razpustitvi leta 1782 prevzele uršulinke. Nekaj malega knjig iz njegove knjižnice je prešlo v staro uršulinsko knjižnico.²⁹

Avguštinski samostan v Ljubljani je nastal leta 1366 na pobudo grofa Hermana I. Celjskega. Ker je stal zunaj mesta, so ga leta 1494 in konec 16. stoletja opustošili Turki in se je moral preseliti. Leta 1784 so ga razpustili in izročili njegovo biblioteko licejski knjižnici.³⁰

S tem smo končali pregled 24 samostanskih knjižnic zelo različne vrednosti. Na splošno lahko rečemo: čim starejši samostan, tem dragocenejša knjižnica. Od nekaterih knjižnic doslej ni skoraj nič znanega, vendar smo samostane navedli, da bi bil pregled popoln. Samostani in samostanske knjižnice so nastajali tudi še po letu 1500; toda ti ostajajo zunaj meje, ki smo si jo postavili.

O ureditvi in shranjevanju v naših samostanskih knjižnicah se nam niso ohranili nobeni posebni zapisi. Vsekakor pa so sledile splošnemu razvoju; najprej, v skromnih začetkih, so hranili knjige v omarah (armarium), potem ko so narastle, so prešli k priklenjenim knjigam, ki so prosto ležale na pultih (bibliotheca — libreria). O namestitvi *bibliotečnih prostorov* imamo prav tako malo podatkov; vendar so bili gotovo, podobno kot v drugih deželah, nameščeni zavoljo varnosti pred vlago in tatvinami v prvem nadstropju. Tako je bilo v Stični in Pleterju, kjer so prvotni knjižnični prostori še ohranjeni, medtem ko so stavbe drugih samostanov prezidavali ali pa so čisto izginile.

Notranja struktura naših samostanskih knjižnic ustreza splošni podobi tega knjižničnega tipa v Srednji Evropi: prevladovala je teološka literatura, ki se ji šele proti koncu srednjega veka v skromnem obsegu pridružijo posvetne znanosti, posebno pravo in jezikoslovje, medicina in naravoslovne vede. Najprej so bili kodeksi pergamentni, nato papirnati, vse do iznajdbe tiska so imeli rokopise, ki so jih sami napisali ali pridobili, nato inkunabule.³² Inkunabule so po vsebini humanistične strukture: večinoma teologija, nato filozofija, leposlovna književnost, jezikoslovje, pravo, manj naravoslovja, medicine itd. Ker še ni bilo domačih tiskarn, so te knjige v celoti uvažali, in to iz Nemčije, Italije in Francije.³³

Od naših samostanskih knjižnic je bila pravzaprav resnično obdelana samo *Stična*. Ob proslavi osemstoletnice Stične je namreč izšla študija, ki skuša določiti po inventarju in skladiščih, katere izmed

njenih knjig se danes zares hranijo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, naslednici licejske knjižnice. Stična ima edina izmed teh knjižnic enotno — čeprav poznejšo — vezavo: belo usnje, zlat napis na črni nalepki, dostikrat tudi stare signature. Njen seznam je poleg tega najpopolnejši, ker je katalog že obstajal in ga je bilo treba samo prepisati, medtem ko so morali sezname drugih knjižnic šele sestaviti. Poleg abecednega obstoji tudi stvarni katalog, razdeljen po skupinah: *Biblia, Ascetae, Historici, Philosophi, Medici et Classici, Predicadores, Theologi, Patristica, Juristae, Canonisti, Concilia, Miscellanea*. Ob primerjavi teh katalogov opazamo razliko med starejšimi, kontemplativnimi redovi in novejšimi pridigarskimi.³⁴

Jezikovno tja do 15. stoletja prevladuje latinščina. Nemški teksti se začenjajo z glosarji v 12. stoletju, vendar so do 15. stoletja zelo skromno zastopani. V isti čas sodijo tudi nekateri fragmenti literarne vsebine. Petnajsto stoletje pa je že dobro zastopano z nemškimi besedili posebno verske vsebine, ki se jim pridružujejo tudi kronike, juridični spisi itd.³⁵ Dela v italijanskem in francoskem jeziku sodijo v poznejša stoletja. Te knjižnice so bile nadnacionalne, »srednjelatinske«, kot so ustrezno označili umetnost teh stoletij.³⁶

Kar se tiče *obsega* teh samostanskih knjižnic, imamo neke številke samo v inventarjih, ki so jih izdelali ob razpustu samostanov; toda ti kažejo stanje ob koncu 18. stoletja. Po teh inventarjih je licejska knjižnica v Ljubljani prevzela: iz Bistre 769 del v 1153 zvezkih, iz Stične 1950 del v 2523 zvezkih, iz Kostanjevice 1815 del v 2486 zvezkih, od avguštincev 2800 del v 3190 zvezkih. V graškem deželnem arhivu kaže inventar iz Ptujca 770 zvezkov, iz Žičke kartuzije približno 3600 zvezkov. O žičkem samostanu imamo dragocen podatek iz leta 1487, ko je Paolo Santonino tam videl kakih 2000 zvezkov.³⁷ Morda bi lahko čisto približno domnevali, da je do leta 1500 obstajala že tretjina knjig, ki se navajajo ob koncu 18. stoletja. V poznejših stoletjih so imeli sicer več možnosti pridobivati knjige, a tudi več nezdod, ki so zadele samostane in njihove knjižnice.

Ob *razpustitvi* knjižnic so sicer izdali natančne predpise, kako naj se ravna z rokopisi in s knjigami; toda že dejstvo, da so odnesli najboljše kose v dvorno knjižnico na Dunaju, ki ni izdala še nobenega tiskanega kataloga, preostalo pa je šlo v licejske oziroma univerzitetne knjižnice kronovin — v našem primeru v Ljubljano in v Gradec — je bilo nevarno. Druga nevarnost pa se je skrivala — lahko rečemo — v elastični določbi, naj se »nerabne« knjige in dvojnice prodajo. Marsikatera dela, ki so bila nekoristna za razsvetljeni absolutizem, bi bili poznejši rodovi spet cenili, in mnogi — po tedanjem mnenju — duplikati niso bili duplikati, temveč druge izdaje. Tako so se dragocene knjige prodajale daleč pod njihovo dejansko vrednostjo. Leta 1793 so v Ljubljani na dražbi prodali 632 dvojnic v 1967 zvezkih po smešno nizkih cenitvah, 5050 zvezkov nerabnih knjig pa na cente: 181 foliantov na papirju, 1 cent po 30 kr.; 12 foliantov na pergamentu po 1 fl.; 1060 kvartov na papirju po 30 kr.; 3 kvarti na pergamentu po 1 fl.; 3794 oktavov na papirju po 30 kr. Leta 1794 so prodali še 1483 zvezkov ne-

rabnih del, torej skupno 7500.³⁸ Kriterija sta bila samo format in material. In v Gradcu ni bilo drugače.

Vse, kar se je ohranilo, so samo ostanki, »reliquiae reliquiarum«, kot so v času turških vojn imenovali nezasedene dele Hrvaške.

Pri nas obstoji le malo *knjižnic cerkvene, toda nesamostanske provenience*, ker so bili sedeži škofov dolgo zunaj našega ozemlja — v Salzburgu, Ogleju — ker je bila škofija v Ljubljani ustanovljena šele leta 1461 in so sedež Lavantinske škofije šele leta 1859 prenesli iz Št. Andraža na Koroškem v Maribor. Ker pa je bila Lavantinska škofija ustanovljena že leta 1228, ima *škofijska knjižnica v Mariboru*, ki je združena z arhivom, 48 rokopisov iz 14. in 15. stoletja, prvi seznam iz leta 1384 in 98 inkunabul.³⁹ Druga knjižna zbirka tega značaja je *kapiteljska knjižnica v Novem mestu*. Kapitelj je bil ustanovljen šele leta 1492; njegova knjižnica je dobila največji prirastek z biblioteko, ki ji jo je zapustil prošt Polydor de Montagnana leta 1604. Narodni muzej v Ljubljani ima »Ecclesiae Collegiatae Rudolfsberti Catalogus inscriptus Anno 1606«. Kapitelj je bil leta 1810 razpuščen, 1818 pa na novo vzpostavljen. Njegova knjižnica je *in situ*.⁴⁰ Tretja, majhna, vendar dragocena zbirka je nastala v župnijskem arhivu v Kranju; vsebovala je 17 rokopisov iz 13., 14. in 15. stoletja, med katerimi so posebno trije ozaljšani z miniaturami Jakoba Chacpeka, učenca češke iluminatorske šole.⁴¹

Za *grajske knjižnice* teh stoletij pa imamo zelo malo gradiva. Ne da v tem času še ne bi bilo gradov; v novejšem času sestavljeni pregled jih našteva precejšnjo vrsto.⁴² Toda zapuščinski inventarji gradov, ki so zelo do podrobnosti izdelani, se začenjajo v slovenskem državnem arhivu šele z letom 1550 in knjige se v njih omenjajo šele od 17. stoletja naprej.

Tako ostane pravzaprav za obravnavanje ena sama knjižnica, ki pa po svoji vrednosti veliko odtehta: *knjižnica grofov (pozneje knezov) Turjaških (Auerspergov)*. Njen začetek sodi v 14. stoletje in do začetka 16. stoletja je narastla do tretjine svojega poznejšega obsega. Potem ko se je močno pomnožila v 16. stoletju in posebno v času grofa Wolfa Engelberta (17. stoletje), je ostala od tega časa naprej brez omembe vrednega prirastka. Leta 1659 je sestavil domači historiograf Janez Ludvik Schönleben katalog, razdeljen v devet razredov: teologija, pravo, politika-etika, zgodovina, filozofija, medicina, matematika (z vsemi mehaničnimi umetnostmi), humaniora (retorika in poezija), filologija. Nekoliko kasneje je nastal drugi, v 18 razredov razdeljeni katalog. Knjižnica je imela 5 rokopisov iz 14., 9 iz 15., 5 iz 16. in 9 iz 17. stoletja, kakor tudi 23 inkunabul. Prvotno je bila postavljena v rodbinskem gradu Turjaku na Dolenjskem, nato so jo prenesli v Turjaški dvorec, imenovan Fürstenhof, v Ljubljani, odtod pa so jo po velikem potresu leta 1895 prepeljali na grad Losensteinheithen v Gornji Avstriji in danes se deloma hrani — kar tudi priča o njeni vrednosti — v Kongresni knjižnici v Washingtonu.⁴³

Pomembne grajske knjižnice, posebno tista Janeza Vajkarda Valvasorja z Bogenšperka (Wagensberg), sodijo že v naslednja stoletja.

Druge knjižnice posvetnega značaja pa v našem razdobju niso mogle nastati, ker na našem ozemlju ni bilo knežjih dvorov, na katerih bi se bile lahko razvile, in tudi ne vseučilišč; najbližja so bila že zunaj našega področja, v Italiji in Avstriji.

Če tedaj povzamemo skromno prvo poglavje zgodovine knjižnic v Sloveniji, moramo reči, da nosijo levji delež samostanske knjižnice. Doslej še ne vemo — to celotno poglavje še čaka arhivarske obdelave — ali so bile te knjižnice že takrat dostopne tudi zunanjim bravcem, laikom, kot je to izpričano za poznejši čas. Toda bile so v tem razdobju na tem ozemlju edina središča znanstvenega delovanja. Njim dolguje licejska knjižnica v Ljubljani, današnja Narodna in univerzitetna knjižnica, svoje rokopise in inkunabule. Obžalovanja vredno je samo to, da se dobršen del teh slovenskih zakladov, ki že tako predstavljajo samo ostanke, hrani zunaj Jugoslavije. Te stare knjižnice naše dežele so sprejemale kulturne vplive iz Avstrije, Češke, Italije in Francije, ki so jih samostojno predelovale, in čeprav so v tujini le malo znane,⁴⁴ se enakovredno uvrščajo med srednjeveške srednjelatinke knjižnice v srednji Evropi.

Opombe

¹ P. Bohinjec: Velesalo (Velesovo), 1914; F. Kovačič: Dominikanski samostan v Ptuj, 2 d., 1914; isti: Predavanje o zgodovini Ormoža in ormoškega okraja, Časopis za zgodovino in narodopisje 8, 1911; isti: Zgodovina Lavantinske škofije (1228—1928), 1928; W. Milkowicz: Die Klöster in Krain, Archiv für österreichische Geschichte 74/2 (1889); I. Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant, 8 d., 1875/93; M. Pivec-Stelè: Starejši ženski samostani na Slovenskem, Kronika VII, 1940; A. Stegenšek: Dekanija Gornjegrajska, 1905; isti: Konjiška dekanija, 1909; isti: O početkih Jurklosterske kartuzije, Časopis za zgodovino in narodopisje 8, 1911.

² M. Kos/F. Stelè: Srednjeveški rokopisi v Sloveniji — Codices aetatis mediae manu scripti in Slovenia, 1931; A. Gspan/J. Badalič: Inkunabule v Sloveniji — Incunabula quae in Slovenia asservantur, 1957; J. Glonar: Iz stare stiške knjižnice, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 18, 1937.

³ Z. B. P. Pucelj: Idiographia sive rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio, 1719; A. Capella: Liber memorabilium conventus Pettoviensis, 1697.

⁴ M. Pivec-Stelè: Naše knjižnice, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 13, 1932, 14, 1933; Slovenske knjižnice, zbrala in uredila J. Rijavec in Marija Zidar, 1951.

⁵ Knjižni katalogi za Stično, Kostanjevico, Bistro in avguštince v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, za Ptuj in Žiče v deželni arhivu v Gradcu. K. Stefan: Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studienbibliothek in Laibach, 1907; A. Wolf: Die Aufhebung der Klöster in Innerkrain 1782—1790, 1871.

⁶ J. Vorstius: Grundzüge der Bibliotheksgeschichte, 5. Aufl., 1954, 15.

⁷ Handbuch der Bibliothekswissenschaft, 2. Aufl., 1955, III, 116—248.

⁸ S. Laschitzer: Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive der aufgehobenen Klöster in Österreich, MIÖG 2 (1881).

⁹ I. Orožen, l. c., II 3, 199—208; A. Stegenšek, Dekanija Gornjegrajska, 123—128; F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 114—119. M. Kos/F. Stelè, l. c., 88—93; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 33.

- 10 A. Stegenšek, Konjiška dekanija, 187—289; F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 119—125; A. Kern: Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz, II, 1956, 9—386.
- 11 I. Orožen, l. c., IV 2, 272—342; A. Stegenšek, O početkih Jurklošterske kartuzije, 1—10; F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 125—129; M. Kos/F. Stelè, l. c., 78—83; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 33.
- 12 W. Milkowicz, l. c., 112—138; M. Kos/F. Stelè, l. c., 58—61; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 36.
- 13 W. Milkowicz, l. c., 141—150; M. Kos/F. Stelè, l. c., 85—86; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 36; M. Pivec-Stelè, Naše knjižnice, 146.
- 14 W. Milkowicz, l. c., 31—82; M. Kos/F. Stelè, l. c., 1—42; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 36.
- 15 W. Milkowicz, l. c., 85—110; M. Kos/F. Stelè, l. c., 51—52; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 36.
- 16 F. Kovačič, Dominikanski samostan v Ptuj, 1—34; isti: Zgodovina Lavantinske škofije, 129—131; A. Kern, Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz, II, 9—258.
- 17 I. Orožen, l. c., III, 504—537; F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 133—134.
- 18 F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 112—142; M. Pivec-Stelè, Starejši ženski samostani na Slovenskem, 151—152.
- 19 P. Bohinjec, l. c., 1—32; W. Milkowicz, l. c., 158—162; M. Pivec-Stelè, Starejši ženski samostani na Slovenskem, 151.
- 20 I. Orožen, l. c., I, 92—105; F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 147—148; A. Wolf, l. c., 79; A. Kern, Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz, II, 369; M. Pivec-Stelè, Starejši ženski samostani na Slovenskem, 152.
- 21 F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 127—129; M. Pivec-Stelè, Naše knjižnice, 115; Slovenske knjižnice, 69.
- 22 I. Orožen, l. c., I, 11—13; F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 134—137, 328.
- 23 M. Pivec-Stelè, Naše knjižnice, 74; Slovenske knjižnice, 41; M. Kos/F. Stelè, l. c., 139—145; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 31.
- 24 M. Pivec-Stelè, Naše knjižnice, 145; Slovenske knjižnice, 61; M. Kos/F. Stelè, l. c., 177—180; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 31.
- 25 M. Pivec-Stelè, Naše knjižnice, 145; Slovenske knjižnice, 22; A. Gspan/J. Badalič, l. c., 31.
- 26 F. Kovačič, Predavanje o zgodovini Ormoža in ormoškega okraja, 110—111; isti: Zgodovina Lavantinske škofije, 139—141.
- 27 A. Gspan/J. Badalič, l. c., 32.
- 28 W. Milkowicz, l. c., 171—173; M. Pivec-Stelè, Starejši ženski samostani na Slovenskem, 152—153.
- 29 W. Milkowicz, l. c., 174—175; M. Pivec-Stelè, Starejši ženski samostani na Slovenskem, 154.
- 30 A. Dimitz: Die Geschichte des Augustinerordens in Laibach, Blätter aus Krain 9, 1865, 123—124; W. Milkowicz, l. c., 164; A. Wolf, l. c., 148—149.
- 31 E. Lehmann: Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster im Mittelalter, 1957, 1—34.
- 32 Handbuch der Bibliothekswissenschaft, l. c., 249—252.
- 33 A. Gspan/J. Badalič, l. c., 38—77, Katalog 87—493.
- 34 J. Glonar, l. c., 110—131.
- 35 J. Stanovnik: Ostanke srednjemškega slovstva na Kranjskem, 1953, 5—17.

³⁶ E. Lehmann, l. c., 7.

³⁷ K. Stefan, l. c., 20—21. A. Gspan/J. Badalić, l. c., 33, 84.

³⁸ K. Stefan, l. c., 32—34.

³⁹ Slovenske knjižnice, 57; M. Kos/F. Stelè, l. c., 183—218; A. Gspan/J. Badalić, l. c., 31—34.

⁴⁰ I. Vrhovec: Zgodovina Novega mesta, 1891, 24, 221, 308; M. Kos/F. Stelè, l. c., 122.

⁴¹ M. Kos/F. Stelè, l. c., 147—172.

⁴² L. Pettauer: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj, Kronika V, 1938, 11—17, 107—109.

⁴³ P. v. Radics: Die Fürst Carlos Auerspergsche Hausbibliothek im Laibacher Fürstenhofe, Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben II, 1863, 624—631; A. Gspan/J. Badalić, l. c., 37.

⁴⁴ Handbuch der Bibliothekswissenschaft, l. c., 202—203.

UDK 027.54(436.14):023(= 863)

DUNAJSKA DVORNA KNJIŽNICA
IN NJENI SLOVENSKI KNJIŽNICARJI*

Bruno Hartman

Knjižnica je v nenehnem vzajemnem odnosu z ljudmi, ki jo snujejo, množijo in urejajo; bogatejša ko je, tehtnejše ko je njeno gradivo, bolj ko so duhovno gibki tisti, ki ga zbirajo in uporabljajo, večje ko je njihovo znanje, toliko plodovitejši je njihov vzajemni odnos s knjižnico. Vse to velja tudi za avstrijsko nacionalno, nekoč dvorno knjižnico na Dunaju. O njej domneva dr. Josef Stummvoll, njen dolgoletni ravnatelj, da je stara šest sto let.¹ Gotovo sodi med najbogatejše srednjeevropske knjižnice pa tudi med najpomembnejše vélike knjižnice na svetu sploh. Zasnovana je bila kot reprezentančna knjižnica vladarske hiše Habsburžanov, a se je kasneje razvila v osrednjo državno knjižnico; v tem svojstvu je v svojih fondih zaobsegla tako rekoč literarno in umetnostno ustvarjanje vseh narodov in deželá avstro-ogrske monarhije. Med svojimi dragocenostmi hrani tudi mnogo gradiva iz slovenskega kulturnega prostora. Od tega gradiva navedimo le Trubarjev abecednik in katekizem iz sredine 16. stoletja; kot edina ohranjena primerka štejeta med dunajske cimelije. Novejši fondi, ki so se v dvorni knjižnici zbirali od uvedbe obveznega primerka, sicer niso tako častitljivi, so pa vendar dragoceni. Novejše slovensko slovstvo (do leta 1918) je v avstrijski nacionalni knjižnici zbrano v tolikšnem obsegu kot le malokje, zlasti časopisje. Kljub globokim spremembam v svetu je današnja avstrijska nacionalna knjižnica (novo ime je dvorna knjižnica dobila 6. avgusta 1922), čeprav so se njene razvojne možnosti predrugačile, še zmeraj sila pomembna za preučevanje slovenske preteklosti.

* Predavanje na mednarodnem kulturnozgodovinskem simpoziju v Mengersdorfu (Avstrija) 11. julija 1970.